

УДК 281.9: 233: 234

Стецюк Р. В., Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
(Івано-Франківськ)

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Стаття присвячена аналізу підходів до православної антропології, які існували та існують як у філософсько-релігієзнавчих дослідженнях, так і у теології. Виділено три напрями в дослідженні православної антропології.

Ключові слова: антропологія, християнство, православна антропологія, людина, душа, дух, тіло.

Стецюк Р. В., Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа
(Ивано-Франковск)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРАВОСЛАВНОЙ АНТРОПОЛОГИИ

Статья посвящена анализу подходов к православной антропологии, которые существовали и существуют как в философско-религиоведческих исследованиях, так и в теологии. Выделены три направления в исследовании православной антропологии.

Ключевые слова: антропология, христианство, православная антропология, человек, дух, душа, тело.

Stetzuk R.V., Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
(Ivano-Frankivsk)

METHODOLOGICAL ASPECTS OF RESEARCH ORTHODOX ANTHROPOLOGY

The article analyzes the approaches to the Orthodox anthropology that existed and exist both in philosophical and theological studies and in theology. Three areas in the study of Orthodox anthropology.

Keywords: Anthropology, Christianity, Orthodox anthropology, man, soul, spirit, body.

Сьогодні Україна характеризується особливою увагою до людини, до формування її духовності, до її освіти. Йдеться про антропологізацію духовного життя сучасного суспільства, про дослідження проблеми людини як загальнонаукову та глобальну проблему. Всебічне і поглиблене дослідження вищезазначеної проблеми передбачає розробку не тільки універсальної

системи даних про людину, але й розробку історіографії всіх вчень, теорій та концепцій щодо цієї проблеми, причому незалежно від рівня їх раціональності або ірраціональності. Безперечно, що це відноситься й до вивчення релігійних вчень про людину, багато з яких належать не тільки минулому, але й сучасності. Сьогодні в суспільній свідомості знаходять відлуння, хоча й потре-

бують нового осмислення, погляди багатьох філософів, богословів, психологів на місце православ'я в культурі та духовному житті українського народу, а також їх уявлення і ставлення до причин і наслідків соціокультурної кризи в кінці XX – на початку XXI ст. Актуальність дослідження таких вчень, теорій і концепцій полягає, перш за все, в тому, що в них містилися найважливіші онтологічні й аксіологічні проблеми філософії, релігії, етики, які аналізуються в контексті певної історичної ситуації. Йдеться про ставлення людини до Бога, про смисл її життя, цінність буття та історії, моральнісне вдосконалення людства та ін. Так, відомий російський мислитель В. Зеньковський у передмові до праці «Історія російської філософії» характеризує російську традицію філософування наступним чином: «Було б, однак, великою помилкою думати, що до другої половини XVIII сторіччя філософські потреби були сторонніми для російського розуму – у дійсності вони проявлялися досить часто, але за невеликими і рідкими винятками, вони знаходили звичайно, своє вирішення у релігійному світоспогляданні» [7, с. 379]. Вочевидь, така характеристика може бути надана й українській традиції.

Православна антропологія – це важлива складова об'єктивного дослідження місця, ролі культури та релігії в соціальному і культурному відродженні українського суспільства. До проблеми людини зверталися як українські філософи – В. Горський, С. Кримський, В. Табачковський, В. Шинкарук та ін., так і зарубіжні – С. Аверінцев, В. Андрущенко, М. Бахтін, М. Бубер, П. Гайдено, Л. Губерський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, В. Франкл та ін. Що стосується дослідження православної антропології, то слід виділити праці М. Бердяєва, С. Булгакова, В. Зеньковського, протоієрея М. Зноско-Боровського, Л. Карсавіна, М. Лоського, архієпископа Луки (В. Ф. Войно-

Ясенецького), М. Олесницького, В. Несмелова та ін. В їх працях людина розглядається як органічна єдність духу, душі та тіла, при цьому тіло відокремлюється від плоті. Плоть – це пристрасті людини, а тіло, якщо висловлюватися сучасною мовою – капсулізація свідомості людини.

Відомий український філософ В. Горський у праці «Історія української філософії» надає таку характеристику традиції філософування на київських землях у XI – XIV ст.: «Філософська думка цього періоду є адекватним відбиттям греко-слов'янського, християнського типу культури з притаманним йому акцентом на проблему «людина – Бог», крізь призму якої здійснюється осмислення граничних підстав людського існування. Розвиваючись у щільному зв'язку з релігією, протягом зазначеного періоду філософія існує як сукупність по-філософському значущих ідей, що утворювали підґрунтя світогляду й віддзеркалювались у всьому масиві продуктів культурної творчості (джерелом історико-філософського аналізу у цьому сенсі виступають, насамперед, оригінальні та перекладні пам'ятки писемної культури, а також невербальні джерела – витвори монументального живопису, архітектури тощо)» [6, с. 21–22].

Сьогодення українського суспільства – це пошуки відповідей на фундаментальні питання: якою є людина, в чому сенс її життя, чому вона страждає, що саме прагне відшукати в релігії? Одним із варіантів відповіді на ці найважливіші питання людського буття є православна антропологія, гуманістичні цінності та персоналістичну спрямованість якої визначили не тільки цінності староукраїнської культури, а також і зміст духовної культури Європи. Православна антропологія й дотепер є найважливішою компонентою духовного життя багатьох українців. Все це породжує не тільки науковий, але й життєво-практичний

інтерес до вивчення православної релігії в цілому і православної антропології, зокрема.

Метою статті є аналіз існуючих методологічних підходів до православної антропології.

Слід зазначити, що до православної антропології завжди існував інтерес як з боку її прихильників, так і з боку її опонентів, який є свідченням особливого місця православної антропології в системі християнської релігії, ґрунтом якої є антропоцентризм, успадкований від стародавньої Греції й стародавнього Риму, який і поєднується в християнстві з геоцентризмом. Християнство виникло і розвивалося в античному суспільстві й особливо гостро сприйняло особистісну спрямованість духовного життя цього суспільства, яке на той час уже втратило традиційний общинний устрій та перетворилося на сукупність людей, які протистояли імперії як офіційному суспільству.

Християнська релігія переключає увагу людини з суспільної, політичної діяльності на мораль та релігію, саме вона спрямовує людину на перетворення не зовнішніх відносин, а на перетворення власного духовного світу, власної духовної сутності. Християнська релігія в цілому і православ'я зокрема звертається до «внутрішньої людини», до її суб'єктивності, при цьому йдеться про цілісність духу, душі та тіла людини. Християнство в особі Ісуса Христа «деїфікує» саму людину, розповсюджуючи при цьому на Бога-Сина трагічність людського існування – Бога-Сина направили на страшенне покарання на хресті заради порятунку людини, її майбутнього щасливого життя. Християнство виділило в душі людини її подібність до Бога і піднесло людину над світом, а подібність – постала рівнем для людського життя, насиченим моральністю, гідністю, духовністю.

Людина є вищим творінням Бога, вона поєднує у собі дві головні форми буття –

дух і матерію. Православна антропологія наголошує, що людина посідає центральне положення в світі та проміжне між Богом і світом, визначаючи стан світу завдяки стану власної природи, власної духовності. У такий спосіб усі проблеми світу (і онтологічні, і гносеологічні) зводяться до однієї – до проблеми людини, яка є стрижнем віровчення православної антропології.

Слід підкреслити, що ця проблема є важливою і за своїми хронологічними параметрами – перші століття християнства (а це – доба його становлення) завжди привертала до себе підвищену увагу як з боку богословів, так і з боку філософів, релігієзнавців, психологів. Жоден із періодів в історії християнської релігії не досліджувався настільки ретельно. На нашу думку, це не є випадковим. Справа полягає в тому, що науковий аналіз джерел формування християнства надає історичне пояснення цій релігії, тобто можливість установити звідки походять і яким чином склалися в систему ті уявлення, що й були ґрунтом християнського віровчення. Дослідження джерел формування православної антропології актуалізується завдяки тому інтересу до релігії, який з'явився в Україні упродовж останніх десятиліть.

Християнство на початку свого формування імпонує багатьом ученим його уявленнями про Бога, про світ і людину, близькістю до біблійних текстів, що само по собі вже є умовою істинності та цінності. Звертання до минулого і традиціоналізм – це характерна риса релігійного мислення, що проявилася саме в добу Середньовіччя. Як апостольська (новозавітна), так патристика (свято-отцівська) традиції мають принципове значення класичних взірців для всіх напрямів і течій християнства, за винятком єретичних і реформаційних напрямів, що не визнали Священне Письмо, тобто патріотичної традиції в якості Божественного одкровення. Важливим є те, що багато ге-

нерацій українських і російських філософів відшукали в православній антропології ті уявлення, які відповідали завданням апологетики в певний історичний момент. І сучасна антропологічна думка православ'я існує, по суті, в оболонці інтерпретацій свято-отцівських концепцій людини, які вважаються висвітленням правдивості та істинності.

Водночас слід звернути увагу на те, що інтерес до людини в християнській філософії і в християнському богослов'ї не був абсолютно однаковим на різних історичних етапах. Доба Середньовіччя – це найяскравіша доба, яка сформувала не тільки богословський підхід до проблеми людини, але й філософський. Новий час – це спроба зрозуміти не тільки людину як єдину духовну в світі істоту, але й зрозуміти її місце та значення в історичному процесі. Антропологічний поворот у філософії (XVIII – XIX ст.) характеризується новим змістом богослов'я, яке спирається на досвід патристики і в цей же час розпочинається систематизація християнських уявлень про людину. Водночас відбувається розвиток філософсько-релігійної антропології. Антропологічна спрямованість релігійної філософії й богослов'я є свідченням того, що людина, особливості її природи та життєдіяльності постали головним об'єктом філософсько-релігійного аналізу, а головною темою постала проблема людини і Бог, замість попередньої – Бог і людина. Період першої половини XIX–початку XX ст. – це особлива увага православної релігії як в Україні, так і в Росії до проблеми людини. Вона відбувалася в межах формування релігійної філософії (П. Юркевич, В. Соловйов, М. Бердяєв, Л. Шестов та ін.) і виявилася поєднаною з попереднім поворотом богослов'я до святоотцівської традиції, а також з принципом історизму щодо дослідження історичних явищ та подій, який виник та затвердився в теології протестантизму.

Відомий український мислитель М. Олесницький в цей час обґрунтовує ідеї щодо проблеми людини в працях «Із системи християнської моральності» [12] та «Моральнісне богослов'я або християнське вчення про моральність» [13]; російські дослідники І. Янишев і В. Несмелов видають праці: перший – «Православно-християнське вчення про моральність» [20], а другий – вперше систематизований виклад православної антропології в двох томах «Наука про людину» [11].

Український мислитель М. Олесницький у праці «Моральнісне богослов'я» наголошує, що любов до Бога і до ближніх є першим і найчистішим мотивом до моральнісної діяльності. Людина завжди прагне спокою, радощів, щастя і чим більше вона шукає саме це у своїй безкорисній любові до Бога і до ближніх, тим вищою і досконалішою людина постає у моральнісному вдосконаленні [13].

В. Несмелов обґрунтовує свій підхід до проблеми людини та до завдань філософії, при цьому він виділяє дві традиції – традицію Аристотеля і традицію Сократа. Традиція Аристотеля розглядає філософію як таку науку, яка досліджує буття як цілісність, її головним завданням є пояснення світу і людини як головної складової цього світу. Традиція Сократа, на думку, В. Несмелова, – це підхід до філософії як до науки про мораль і моральність, котра прагне осмислити місце людини в світі через істину та самопізнання. В праці «Наука про людину» російський мислитель активно заперечує аристотелівську традицію, він вважає, що традиція Сократа – це істинний шлях для самовизначення та вдосконалення людини і людства.

І. Янишев у праці «Православно-християнське вчення про моральність» обґрунтовує положення, що головним є психологічний аналіз у православної антропології. Він відмовляється від попереднього

схоластичного методу, завдяки якому моральнісне богослов'я було тільки зібранням якихось уривків моральнісного характеру. Особливо ґрунтовно автор аналізує проблему свободи волі, значення благодаті та ін.

Вищезазначені мислителі створили системи релігійної антропології та релігійної етики, але при цьому М. Олесницький і В. Несмелов були серйозними дослідниками святоотцівської етики та антропології. Обидва філософа використовують методи, прийоми та ідеї представників патристики для захисту православної релігії, її ставлення до людини в зв'язку з їх критикою, що з'явилася на початку ХХ століття. Пріоритет православної антропології обґрунтовувався унікальними, неповторними смислами святоотцівських інтерпретацій проблеми людини. Мислителі вважали такий підхід істинно гуманістичним, ґрунтом якого є Богоодкровенне знання, а також поєднували віру з науковим знанням, що підтверджено досвідом представників православної аскези.

В зв'язку з цим у ХІХ столітті тема патристики мала широке висвітлення в різноманітних формах як церковної, так і позацерковної літератури. Це були праці, в яких аналізувалися питання раннього християнства, історія християнської догматики. Видавалися і патрологічні твори, що були присвячені дослідженню діяльності і творчої спадщини отців церкви (Іоанна Златоуста, Василя Великого, Григорія Нисського, Симеона Нового Богослова та ін.). Аналізуються не тільки їх вчення про Бога, про світ і людину, але й коментуються їх уявлення про людину [8, 9, 16, 17, 18, 19].

Праці, що присвячені аналізу християнської антропології, можна розподілити на три напрями. До першого напрямку належать праці, які репрезентують християнське вчення про людину як цілісну систему. Однією з таких праць є, наприклад, праця

А. Позова «Основи старо-церковної антропології» [14]. Другий напрям – це праці, в яких аналізуються окремі проблеми православної антропології – проблема душі людини, її спрямованість до духовності. Третій напрям – це популяризація вчення отців церкви, в яких проводиться компаративний аналіз їх творчої спадщини через проблему «Схід – Захід». Йдеться також про історичне пояснення виникнення християнської антропології, тому що історизм як такий є несумісним з церковним тлумаченням виникнення християнства та його віровченням як Божественним одкровенням.

У методологічному плані важливими є праці відомих російських мислителів С. Аверінцева, В. Бичкова, О. Лосева, які приділяють достатню увагу антропологічним поглядам ранньохристиянських авторів, представникам патристики. На думку В. Бичкова, й дотепер не всі головні характеристики християнської культури є зрозумілими, в тому числі – й художня культура, й естетика. До його думки приєднуються та послідовно втілюють своє ставлення до християнської антропології Г. Майоров у праці «Формування середньовічної філософії (латинська патристика)» [10] і В. Соколов у праці «Середньовічна філософія» [15].

У першому десятилітті ХХІ століття у розвитку філософсько-релігієзнавчих досліджень відбулися значні зміни. Перш за все, ці зміни пов'язані з тим, що соціальна практика все частіше набувала протиріч з теоретичними побудовами, що пропонувалися мислителями ХІХ – ХХ ст. Формування нових теоретичних та методологічних підходів до джерел православної антропології, розвиток конкретно-релігієзнавчих і компаративних досліджень, пов'язане з цим розширення джерелознавчої бази, призвели до актуалізації змістовних характеристик саме православної антропології. Ситуація цивілізаційного періоду супроводжується

змінами типу пам'яті від історичного типу, який слугує для колективної ідентифікації соціуму в історичному просторі до іншого типу пам'яті, що слугує ідентифікації індивіда у цілому просторі культури. Відповідно, сьогодні змінюється і вектор філософсько-релігійнознавчих досліджень. Зміни, що відбулися протягом перших десяти років нашого століття – це зміни не тільки в соціокультурному просторі, але й в релігійній «карті» сучасної України. Так звані «психологічні» й «лінгвістичні» повороти примусили релігійнознавців по-новому підійти до аналізу текстів минулого. Сьогодні релігійнознавчої науки – це розробка нових дослідницьких парадигм, деякі з яких обґрунтовують новий погляд на систему відносин «дійсність – історичне джерело». Наука у XVIII – XIX ст. переважно виходила з безпосереднього віддзеркалення історичної дійсності в тексті. Але вже на початку минулого століття сформувався інше уявлення про письмове джерело, яке і об'єднує, і розділяє дійсність та саме джерело. Визнання «одухотвореності» з немишчю висвітлює існуючі джерела з православної антропології як «продукт психіки», аналіз цих джерел як результат людської творчості, людського самопізнання і самоідентифікації. Відповідно, не могло не змінитися ставлення до того, що і як висвітлюють тексти як християнської, так і православної антропології зокрема. Слід зазначити, що такі зміни стосуються, наприклад, сприйняття літописів, які й дотепер продовжують надавати інформацію щодо становлення християнства в стародавній Русі. Літописи були першим видом джерел, які вже на початку XX століття перестали розглядатися як суто фактичний матеріал і набули статусу соціокультурного феномену. В цілому православна антропологія не може аналізуватися сама по собі, але тільки як вписана у соціально-культурний контекст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев, С. С. Вера / С. С. Аверинцев. Софія – Логос: [Словник]. – К. : Дух і Літера, 1999. – С. 50.
2. Аверинцев, С. С. Греческая «литература» и ближневосточная «словесность» (противостояние и встреча двух творческих принципов) / С. С. Аверинцев // Риторика и истоки европейской культурной традиции / С. С. Аверинцев. – М. : Наука, 1996. – С. 13–75.
3. Аверинцев, С. С. Софія – Логос. Словник / С. С. Аверинцев. – К. : Дух і Літера, 1999. – 464 с.
4. Аверинцев, С. С. Слово Божие и слово человеческое / С. С. Аверинцев. Софія – Логос: [Словник]. – К. : Дух і Літера, 1999. – С. 382–391.
5. Бычков, В. В. Эстетика: Учебник / В. В. Бычков. – М. : Гардарики, 2004. – 556 с.
6. Горський, В. С. Історія української філософії : Курс лекцій / В. С. Горський. – К. : Наукова думка, 1996. – 288 с.
7. Зеньковский, В. В. История русской философии. Введение / В. В. Зеньковский. О России и русской философской культуре. Философы русского послеоктябрьского зарубежья. – М. : Наука, 1990. – С. 379–397.
8. Карсавин, Л. Путь православия / Л. Карсавин. – М. : АСТ; Фолио. – 2003. – 230 с.
9. Карсавин, Л. Монашество в Средние века / Л. Карсавин. – М. : Фолио, 2012. – 124 с.
10. Майоров, Г. Г. Формирование средневековой философии / Г. Г. Майоров. – М. : Мысль, 1979. – 433 с.
11. Несмелов, В. И. Наука о человеке / В. И. Несмелов. – В 2-х т. – Т. 1: Опыт психологии истории и критики основных вопросов жизни. – Казань, 1905. – 418 с.; Т. 2 – Метафизика жизни и христианского откровения. – Казань, 1907. – 408 с.
12. Олесницкий, М. А. Из системы христианского вероучения / М. А. Олесницкий. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1896. – 497 с.
13. Олесницкий, М. А. Нравственное богословие / М. А. Олесницкий. – [Репринтное издание 1904 г.] – М. : Изд-во храма Покрова Пресвятой Богородицы, 2001. – 187 с.
14. Позов, А. С. Основы древнецерковной антропологии / А. С. Позов. – В 2-х т. – Т. 1. – Сын человеческий. – СПб. : Изд-во С.–Петербург. ун-та, 2008. – 549 с.
15. Соколов, В. В. Средневековая философия / В. В. Соколов. – М. : Высш. шк., 1979. – 448 с.
16. Флоровский, Г. В. Восточные Отцы IV века / Г. В. Флоровский. – 4-е издание. – М. : Свято-

Троицкая Сергиева Лавра, 1999. – 260 с.

17. Флоровский, Г. В. Византийские Отцы V-VIII вв.: Из чтений в Православном богословском институте в Париже / Г. В. Флоровский. – 3-е изд. (репринт) - М. : Паломник, 1992. – 260 с.

18. Флоровский, Г. В. Пути русского богословия / Г. В. Флоровский. – Киев : Путь к истине, 1994. – 574 с.

19. Florovsky, G. V. Les voies de la theologie

russe / G. V. Florovsky. – Paris : Desclee de Brouwer, 1991. – 314 p.

20. Янышев, И. Л. Православно-христианское учение о нравственности / И. Л. Янышев. – СПб. : Типография М. Меркушева, 1906. – 915 с.

Надійшла до редколегії 30.08.2012.

Прийнята до друку 13.09.2012.